

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

KİTAP İNCELEMESİ

***Josep Fontana, Çarpıtılmış Geçmişe Ayna:
Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması, (Çev. Nurettin
Elhüseyni)***

Evren ALTINKAŞ

Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Çarpıtılmış Geçmişe Ayna: Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması

Josep Fontana

(Çev. Nurettin Elhüseyni), *Istanbul, Literatür Yayınevi, 2003, 203 sayfa, ISBN:9799750402332.*

Hazırlayan: Evren Altınkaş*

Avrupa, günümüz dünyasının itici gücü olan Batı'nın ABD ile sacayaklarından birini oluşturan bölgedir. Modernite, demokrasi, insan hakları gibi küresel idealerin ortaya çıkışında Avrupa'ya yüklenen önem ve başat rolü incelerken, Josep Fontana'nın *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna: Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması* isimli eserinde belirtilen "ötekileştirme" sürecini vurgulamak yerinde olacaktır.

Fontana, eserinde Batı ve de özellikle Avrupa'nın kendini tanımlarken, "öteki"lerini ne şekilde oturttuğunu ve bu "ötekileştirme" sürecindeki yanlışlıkları anlatmaktadır. Bu değerlendirmede Batı'nın kendine bakarken dönemselsel olarak farklı aynaların karşısına geçmesi gerektiğini vurgulayan yazarın aynaları ve yansımaları incelenecektir.

Fontana, Barbarlık Aynası adını verdiği ilk bölümde, İlk Çağ Avrupası'nın zihinlerimizde canlandırdığımız gibi bir kültür ve zenginlik dönemi olmadığını anlatır ve Avrupalıların kendi tarihlerinden bahsederken yaptıkları abartıları vurgular. Örneğin, Barbar sözcüğü Yunanca konuşurken kendini düzgün ifade edemeyen kişileri belirtmeye yarıyor, iyi konuşamayan ve kekeleyen kişinin ifade güçlüklerini taklit etmeye yönelik yansımaları bir oluşuma dayanıyordu (s.3). Yunanlılar açısından özgürlük hiçbir zaman başka halkların özgürlüğüne saygıyla birleştirilmeyordu. Atina demokrasisinin hiçbir zaman eşitlikçilik gibi bir iddiası olmadı. Tüm yönetim kademeleri zenginlerin elindeydi. Klasik dünyanın kültürü ise, temelde sözlüydü ve yazı sadece ezberlemeye yardımcı bir araçtı. Yalnız birkaç sözcüğü sökme ve yazma becerisini okuryazarlık olarak ele alırsak, Antik Çağ'da okuryazarlığın yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Fontana'ya göre, Avrupa'nın kendine bakması gereken ikinci önemli ayna, Hıristiyanlık'tır. Günümüz tarihçilerinin birçoğu, Hıristiyanlık doktrininin tek bir şekilde ortaya çıkıp günümüze kadar geldiğini ifade ederler. Fontana, duruma tam tersi bir noktadan bakmıştır. Hıristiyanlığın geçirdiği aşamalar, Avrupa tarihini anlamamız için

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir. E-posta: evren.altinkas@gmail.com.

incelenmelidir. İlk evrede Hıristiyanlık temelde kente karşı çıkan bir kırsal hareket niteliğini taşıyordu. İkinci evrede dinin yandaş kitlesinde bir değişiklik meydana geldi ve hali vakti yerinde kentliler de Hıristiyanlaşmaya başladı. Üçüncü evre ise, dinin imparatorluğun siyasal gücüyle birleşmesi evresidir. Böylece Hıristiyanlık imparatorluk emirlerinin yerine getirilmesini sağlama doğrultusunda işbirliği yaptığı “dünyevi yönetime koşut bir Kilise yönetimi”ne dönüştü. Papalık, ölmüş olan Roma İmparatorluğu’nun mezarına kurulmuş hayaletinden başka birşey olarak algılanmamalıdır (s.22).

Ortaçağ tarihinden bahsederken, feodal kurumlar ve geri kalmış bir toplum vurgusuna tarih yazımında sıklıkla rastlanmaktadır. Fontana, Avrupa’nın feodal aynasıyla yüzleşmesi gerektiğini vurguladığı üçüncü bölümde, Ortaçağ’ın feodal yapısının Roma düzeninden bir kopuşu değil, aksine bir devamlılığı simgelediğini belirtmektedir. Feodal dönem, Roma İmparatorluğu’ndan kesin bir kopuş olarak adlandırılıyor olsa da böyle bir kopuşu görmek zordur. Bu dönemde kentler de ortadan kalkmadı. Değişen tek şey, kent sakinlerinin niteliği ve çevrelerindeki kırsal kesimle ilişkilerinin karakteriydi. Barbar krallıklar, yeni ülkeler yaratma yoluna gitmek yerine kendi meşruiyetlerini dayandırdıkları bir imparatorluktan ellerinde kalamı korumaya çalıştılar (s.35). Kilise, Latince’nin kullanılmasını dayatmayı başardı ve ve pagan kültürleri sonraki kuşaklara aktarmanın araçları oldukları için yerel konuşma dillerine de savaş açtı. Halkın kiliseye katılması, kişinin kendisini bir ilişkiler ve ittifaklar sistemiyle bütünleştirmesi anlamına geldiği için yaygınlaştı. Ortaçağ, hiç de hareketsizliğe kilitlenmiş bir çağ değildi. Yaklaşık bin yıllık süreç içinde kıta nüfusu iki ya da üç kat artmış, Alpler’in kuzeyine düşen topraklar ekime açılmış ve kentler doğmuştur. Üreticiler zenginleşmiş ve kendi aralarında örgütlenerek lonca teşkilatlarını kurmuşlardır. 1300 dolaylarında Avrupa, gelecekte ulus devleti oluşturacak bölge gruplarına ayrılmış durumdaydı (s.47). Bölge sakinleri arasında bir kültür ve dil topluluğunu inşa etmeye temel oluşturacak dayanışma bağları gelişmişti. Şövalyeliğe dayanan feodal ayna, Ortaçağ’da kitlelerin ve sıradan insanların oynadığı bu rolleri bizlerden gizlemek için kullanılmıştır.

Avrupa’nın Ortaçağ boyunca kendi kabuğuna çekilmesini haklı göstermek için, dışlanmasa ve mücadele edilmesi gereken yeni bir “öteki” imajı yaratıldı. Bu öteki, heretik ya da kâfirdi. Şeytanın yandaşlarına karşı mücadele Haçlı Seferleri ve Engizisyon aracılığıyla yürütüldü. **İlk düşman İslam** oldu. Hıristiyanlık İslam’ı “yanlış bir din” olarak mahkûm ediyor ve Hz. Muhammed’i şeytanın temsilcisi sayıyordu. Avrupalıların gözünde Doğu harika şeylerin ve sayısız zenginliklerin bulunduğu bir dünyaydı, oysa Müslümanlar tersine bir tutumla Hıristiyan Avru-

pa'da hayranlık duyulacak fazla bir şey bulmuyor ve Avrupa'yı yarı uygar olarak görüyorlardı. **İkinci düşman Doğu Hıristiyanlığıydı** (Bizans ve Rusya). Papalık otoritesine boyun eğmeyen herkesi düşman sayan Batı Hıristiyanları, hain Hıristiyan heretiklerin imhasını Müslümanlara karşı ortak bir zafere yeğ tuttular. Örneğin Fransız monarşisinin 14. yüzyıl başlarında Templier tarikatı mensuplarına karşı açtığı dava karlı bir ticari iş niteliğini taşımaktaydı. Bu kişilerin en büyük suçu, kralla paylaşmaya yanaşmadıkları aşırı bir kişisel servete sahip olmalarıydı. **Üçüncü düşman** ise, hem farklı bir dine mensup olan hem de aşırı derecede zenginleşmiş olan **Yahudiler**'di.

Avrupa nüfusunda 1000 yılından sonra görülen aşırı artış, insanları gıda ürünleri ihtiyacını karşılamak için pek işe yaramayan, verimi düşük toprakları işlemek zorunda bıraktı; bu durum geçim koşullarını iklimdeki bir tersliğin altüst edebileceği nazik bir dengeye bağımlı hale getirdi. Veba salgınının ortaya çıkması, Avrupa'da önemli bir dönüşümün de nedeni oldu. Aileler toptan yokoluyor, evler terkediliyor ve çevredeki tarlalar kendi haline bırakılıyordu. *Popolo Minuto* denen orta sınıf kent yönetiminde söz sahibi olmak, serfler özgürlüğe kavuşmak ve köylüler de feodal suistimallere son vermek için mücadeleye devam etti. Veba salgınından sonra büyük kentlerdeki toplumsal yapı kemikleşti; toplumsal esneklik azaldı ve zenginler ile yoksullar arasındaki kutuplaşma arttı. Bunun sonucu da, toplumsal şiddetin gittikçe daha da tırmanması oldu. Bu dönemde Kilise ve Saray gibi yapıları inşa edip süsleme yoluyla sıradan insanlar için bol miktarda iş yaratıldı. Bu dönemlerde Avrupa'da çok çeşitli ayaklanmalar çıktı. Bu hareketlere "köylü savaşı" denmesine rağmen bu kırsal halk yalnız köylüleri değil, alt sınıftan kentlileri de kapsıyordu. Ayaklanma önderlerinin programlarına bakarsak şunları görürüz: serflerin özgürleşmesi, feodal beylerin ortak mülk konumundaki arazilerine el koyma, belediye yönetiminde haklar, cemaatlerin kendi papazlarını seçme ve görevden alma hakkı, manastırların kaldırılması (s.79). Ortaçağ'ın bu geçiş döneminde bize gösterilmeye çalışılan aynaya değil de daha derine bakarsak, daha adil ve eşitlikçi bir toplum kurmayı sağlayacak bir programın varlığını görebiliriz. Bu dönemde ortalıkta dolaşan yeni hayalet; kurulu düzeni tehlikeye atan kaba, ahmak ve günahkâr köylülük hayaletiydi.

Her yeni hareketi zora başvurarak ezmek yeterli değildi; gerekli olan şey alt katmanlar üzerindeki denetimi yeniden sağlamak, onları ahlaki bakımdan yeniden zapturapt altına almak ve böylece yeni bir mutabakat yaratmaktı. Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyıllardaki tarihini belirleyen olgu, homojen bir toplum yaratmaya ve yönetici grupların hegemonyasını güçlendirmeye yönelik bir içsel fetih doğrultusunda harcanan bu çabadır. Reform ve Karşı Reform hareketleri düzenin muhalif-

lerine, yani büyücülere, heretiklere, kâfirlere, yerleşik ahlak anlayışına aykırı davranan herkese, Yahudilere ve başkalarına karşı mücadele etmeyi ve köy papazı ya da bölge rahibi aracılığıyla toplumsal denetimi kolaylaştıracak katı bir dindarlığı yaymayı öngören ikili görevi yerine getirmek için aynı ölçüde uğraştı (s.88).

Bütün halklar, “ötekiler”in aynasına bakarak kendilerini tanımlar ve böylece kendilerini onlardan farklılaştırırlar. Ama aynı dili konuşan, belirli bir yaşam tarzını ve görenekleri paylaşan topluluklar için çok kolay olan bu değerlendirme, özellikle dinsel birliğin bozulmuş olduğu ve çeşitli konuşma dillerinin edebiyatta kullanılmasının gittikçe yaygınlaştığı 16. yüzyıldan sonra Avrupalılar için aynı ölçüde geçerli değildi. Kendilerini tanımlamak için baktıkları aynanın iki yüzeyi vardı. Bu yüzeylerin birinde ırksal farklılıklar ve vahşi insanın yüzü görülmekte; Avrupa merkezli bir tarihsel bakış açısını yansıtan öbüründe ise ilkel insan belirmekteydi (s.106). İlkinden jenosit ve köle ticareti; ikincisinden de emperyalizm doğdu. Avrupalılar için, yeni keşfedilen bölgelerdeki (kıtalardaki) halk yamyam ve vahşiydi. Kuzey Amerika toplumu 19. yüzyılda bir yandan idealize edilmiş yerliyi soylu vahşi olarak yücelten, bir yandan da gerçek yerlileri uygarlığın Batı’ya doğru gelişmesini engelleyen barbarlar olarak gören şizofrenik oyun içine girdi.

Avrupalılar tarafından vahşinin yeniden “ilkel” insana dönüştürülmesi, köleliğin reddedilmeye başladığı bir dönemde “geri” halkların sömürülmesini meşrulaştırmayı sağladı. Sömürgeci insan artık yeni dönemin misyoneri idi ve niyeti ilkel halklara düşünsel ve maddi ilerlemenin doğru yolunu öğretmekti. Ilkel halklar, eğitilmesi gereken “çocuk halklar” haline geldi. Batı, ilkellik tanımlamasını dayatarak Avrupalı olmayan insanın kendi toplumunun ve kültürünün gerçeklerini kavramasını zorlaştırmış ve onu kültürel sömürgeciliğe mahkûm etmiştir.

Modern devletin yaratılması; ayrıcalıklı sınıfların kendi toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklarının korunacağına ilişkin güvenceler karşılığında siyasal ve askeri işlevlerinin bir bölümünü devlete bırakmaları sürecidir. Fakat modern devlet, anlatıldığı gibi birdenbire ortaya çıkmamıştır. Tersine, yurttaş kitlesini biraraya getirme ve denetim altında tutma konusunda sınırlı bir yeteneğe dayanıyordu. 18. yüzyıl başlarında çatışmaların gittikçe sıklaşması ve daha genel bir nitelik kazanması nedeniyle Avrupa devletleri arasında savaş daha ağırlıklı bir yer tutmaya başladı. Bu durum ücretli daimi ordular ve donanmalar oluşturma ihtiyacını gündeme getirdi. Devletler gittikçe artan bir ölçüde dolaylı vergilendirmeye, özellikle de deniz aşırı ticaretten alınan vergilere bağımlı hale geldiler. Böylece devletin kaderi büyük tüccar gruplarının çıkarlarına bağlandı. Bu kesimler, verdikleri paraların karşılığını dünya pazarlarını ele geçirmek için gerek duydukları siyasal ve askeri destekle aldılar. 19. yüzyılda pekişen biçimiyle ulus-devlet, çoğunlukla yeniden canlandırılmış eski mutlakiyetçi devletten başka bir şey değildir.

Eleştiri ve Değerlendirme

Fontana'nın kitabı, oryantalizm okumaları yapan araştırmacılar için yeni bakış açıları kazandıracak bir eser olarak göze çarpmaktadır. Fontana, eserinde genel olarak Batı'nın "öteki"ne bakışını ve bu bakış çerçevesinde "öteki"ni içine koyduğu kalıpları, oryantalist bir dil kullanmamaya özen göstererek ayrıntılarıyla anlatmıştır. İlk çağ Yunan uygarlığının demokratik, insan haklarına saygılı ve sürekli idealize edilen bir sistem geliştirmiş olduğu iddialarının günümüz Batı siyasal düşünce sistemlerinin temel referans noktaları olduğuna dikkat çeken Fontana; benzer bir şekilde "karanlık" yakıştırması yapılan Ortaçağ'ın da kendi içinde ne kadar aydınlanmacı ve özgürlükçü olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Tarihe hep dikte ettirilen veriler ışığında bakmak gibi büyük bir yanılğı içinde olan modern birey; kendisinden önceki dönemleri yargılamak, kendi "öteki"sini tanımlarken ve hatta kendi kimliğini inşa ederken hep duymak istediklerini duyar ve görmek istediklerine bakar. Bu da epistemolojinin sübjektif olmasına yol açar. Postmodern çağın getirilerinden birisi de bilginin sürekli ve yeniden üretilmesidir. Fontana'nın incelediğimiz bu kitabı da, bize madalyonun öbür yüzünden bir Avrupa tarihi sunmakta ve genel inanışlarımızı, kendi kimliğimizi inşa ederken kullandığımız temel kavramları yeniden yorumlama şansını sunmaktadır.

Edward Said'in "oryantalizm" dediği ve yakın zamanda pek çok bilimsel çalışmada karşımıza çıkan Batı'nın "öteki"leri tanımlarken hep "en doğru, en iyi ve en ideal" olarak kendi değerlerini tanımlama geleneğini bir nebze de olsa bozmayı başaran bu eser, iki farklı açıdan okunabilir. İlk okuma, bir "alternatif Avrupa tarihi" olarak eseri ele alan okuyucunun yapacağı okumadır. Bu okumada birbirini takip eden olaylarla örülü bir Avrupa tarihi ile karşılaşacak olan okuyucu, eğer kendisini kitabın merkezine koyarak ikinci bir okuma yapma yoluna giderse, bu defa bambaşka bir kitapla karşı karşıya kalacaktır. Bu ikinci okumada karşılaşacağı şey, okuyucunun kendini tanımlarken kullandığı kelimelerin ne kadar yavan kaldığı ve yeni bir kimlik inşasının mümkün olduğu gerçeği olacaktır.

Son dönem Avrupa tarihi çalışmalarındaki en büyük eksikliklerden biri, özelleştirilmiştir. Fontana, bu eseriyle beraber, sözkonusu eksikliği kapatmayı kısmen de olsa başarmakta ve tahayyül ettiğimiz bazı kavram ve kurumların, içinde yaşadıkları zamanda nasıl algılandığını tüm ayrıntılarıyla vurgulamaktadır. Tüm bunların da ötesinde, Avrupa'da halen devam eden ve kökleri paganizme dek indirgenebilecek gelenek ve davranış kalıplarının da izini süren Fontana, Norbert Elias'ın *Uygurluk Süreci* isimli eserinin bir anti-tezini de bu eserinde bizlere sunmaktadır.

Öte yandan, Avrupa genelinde yaygın olan pagan kültürün özelliklerinin toplumlar üzerindeki etkisini küçümsemek, Fontana'nın büyük bir hata olarak değerlendirdiği pejoratif bir yaklaşımdır. Fontana, eserinde Oksidentalizm izleri taşımakta olması itibariyle, Oryantalizm fikrine karşı çıkarken, başka bir tür "ötekileştirme" tuzağına farkında olmadan düşmektedir.

Son yıllarda siyaset bilimi, tarih ve uluslararası ilişkiler literatüründe artan Oryantalizm-Oksidentalizm tartışmaları çerçevesinde dikkatle değerlendirilmesi gereken söz konusu eser, bizlere Batı'yı Batı'nın gözünden ama eleştirel bir yaklaşımla anlatan ve benzerleri arasında eleştireliliğinin boyutlarının fazla olmasıyla öne çıkan bir eser olarak tanımlanabilir.